

# MIRCEA MALIȚA, *HOMO FRAUDENS*, EDITURA RAO, BUCUREȘTI, 2012

Ana BAZAC<sup>1</sup>

ana\_bazac@hotmail.com

ABSTRACT: This review of Mircea Malița's book, *Homo fraudens*, emphasises the logic of the analysis of the concept of fraud as characteristic of the human being in its development and some epistemological significances of both the standpoints and choices of the author in his construction and the ideas highlighted by him.

KEYWORDS: human being, anthropology, knowledge, fraud, crisis, politics, ethics.

Într-o formă plăcut accesibilă, ideile de etică grave din această carte<sup>2</sup> au profunde semnificații epistemologice. Cum sugerează și titlul, ființa complexă a omului, cu înfățișări ce legitimează punerea și auto-propunerea sa în fruntea viețuitoarelor, se prezintă și cu acțiuni – funcționale pentru supraviețuire, dar – care contrastează cu imaginea triumfătoare a omului rațional sau cu aceea pioasă a omului iubitor: deci care contrastează cu ideea progresului pas cu pas obținut numai prin rațiune și iubire.

Manifestarea omului ca *fraudens* – înșelător, de la minciună<sup>3</sup> la hoție sau pradă (de aici, *homo praedator*) – a transpus, în fond, înclinări innăscute: adică abilitatea de a răspunde stimulilor din mediu, de a le judeca și de a găsi rațional cea mai bună soluție, așadar capacitatea rațională, dar și capacitatea de a năzui spre menținerea exis-

<sup>1</sup> Prof. univ. dr. (Universitatea Politehnica București)

<sup>2</sup> Referințele sunt date în text.

<sup>3</sup> Vezi și Ana Bazac, „Discursul mincinos: radiografii clasice și contemporane (I)”, *Studii de istoria filosofiei universale*, XIX, București, Editura Academiei Române, 2011, pp. 171–187, și „Discursul mincinos: radiografii clasice și contemporane (II)”, *Studii de istoria filosofiei universale*, XX, *De la Platon la Rawls*, București, Editura Academiei Române, 2012, pp. 251–265.

tenței (*conatus*)<sup>4</sup>. De fapt, chiar rațiunea s-a dezvoltat în cadrul acestei năzuințe. Așa că ruperea unor semne de altele date de om în viața sa este la fel de ipocrită și incorectă științific ca și ignorarea unora sau altora în numele unei preconcepții ideologice. În aceste preconcepții ideologice, are loc ierarhizarea metafizică a trăsăturilor umane, adică acoperirea pudică a unora și reliefaarea monocordă a altora – socotite principii prime ale „esenței” umane și accidental încarnate de oameni –. Nu este de mirare că istoria gândirii a fost martora unei puternice reacții împotriva imaginii metafizice a omului: și cel puțin astăzi reflecția atâtor discipline filosofice este *existențialistă*, așa cum științele moderne au fost de la început.

Cartea este, înainte de toate, o încercare de a analiza fraudă în modul neconvențional care pune sub semnul întrebării idolii – cum spunea Bacon – adică preconcepțiile (prejudecățile) și punctele de vedere vechi dar devenite dogme. Dimpotrivă, sună poziția autorului voltairian, rațiunea noastră ne permite și ne cere să refuzăm sacro-sanctitatea dogmelor, iar ceea ce urmează exercițiului rațiunii este *noul* care stă la baza dezvoltării. Și este atât de plăcut! Și nu doar ca rezultat, ci și ca metodă de a ajunge la el: sarcastică, mânuind vesel jocul sensurilor la propriu și la figurat, forțând mintea receptoare să privească cu precauție orice moment la care ajunge raționamentul. Referința la pamfletul celebru al lui Erasmus din Rotterdam<sup>5</sup> apare de mai multe ori în carte: ca pentru a ne atrage atenția că „*reabilitarea fraudei*” (p. 13) pe care o întreprinde nu are la bază echivalarea fraudei – de fapt, manifestarea inteligenței – „ca un mijloc de apărare și de corijare a inegalității de forță” (p. 100) în evoluția omului cu fraudă politică.

Dar discuția despre om nu este niciodată neutră, dusă exclusiv cu logica ce inferă de la fapte/informații colectate exhaustiv pentru momentul istoric dat. Mai clar – și nu e vorba numai de om, desigur – ideile ce se referă la societate, adică și la om, sunt totodată și teorii, și desigur raționamentele și sistemele de raționamente formând teorii reflectă, toate, „poziția observatorului” (ca să folosesc expresia

<sup>4</sup> Baruch Spinoza, *Etica demonstrată după metoda geometrică și împărțită în cinci părți* (1677), Traducere din latină, studiu introductiv și note de Alexandru Posescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, Cartea a III-a, Prop. VI, pp. 110–111.

<sup>5</sup> Erasmus din Rotterdam, *Elogiul nebuniei sau discurs spre lauda prostiei* (1509/1511), Traducere de Ștefan Bezdechi, București, Editura Științifică, 1959. (Vezi și Ana Bazac, „Villon și Erasme despre oportunismul intelectualilor”, *Egophobia*, 32, 2011, <http://egophobia.ro/?p=7353>).

evidențiată de știința izbucnită la începutul secolului al XX-lea). Concepțiile despre om și starea și relațiile sale complexe în societate sunt *ideologice*, redând poziția socială din care vorbește emițătorul concepției<sup>6</sup>. Tocmai perspectivele ideologice sunt cele care sunt vizibile, și trebuie să fie dezvăluite, atunci când s-a afirmat că omul ar fi „bun de la natură” sau că, dimpotrivă, frauda ar fi semnul puterii și, deci, al superiorității omului.

Dar dacă tendințele contradictorii sunt cele care dau substanța omului, soluția teoretică nu este să clamăm pur și simplu unele în locul altora, sau eventual idealul unui echilibru al lor, ci să le judecăm; după cum nu este să-i impunem omului paturi ale lui Procust potrivit propriilor noastre imagini despre omul dezirabil: ci doar „să-i încurajăm gândirea proprie” (p. 11) pentru ca modul în care vrea să supraviețuiască să fie cât mai puțin dăunător semenilor și lumii (naturii și societății).

De aceea, înainte de toate, nu trebuie să considerăm teoriile tradiționale – aici, despre sensul imoral și nociv al fraudei – drept chei de boltă imobile: „experiența trece înaintea teoriei” (p. 15), adică provoacă și pune sub semnul întrebării teoria, generând, desigur, alta/alte. *Criticismul*, caracteristica științei și filosofiei moderne, este în carte un instrument *sine qua non* de progres al înțelegerii lucrurilor. Ca urmare, și în primele capitole are loc o asemenea schimbare a unghiului de abordare, este evidențiat caracterul *funcțional* al fraudei în formarea omului ca specie (cu date ale biologiei, geneticii, evoluționismului) și ca specie socială (paleontologie, antropologie, istoria veche). Dar concluzia – ieșită cumva din ideea cizelării fraudei odată cu dezvoltarea rațiunii (răspunsuri la stimuli ca estimare rapidă a variantelor), a capacității de judecare în zona probabilului – este că frauda „nu e violență, nu e minciună și are rădăcini adânci în structura minții noastre” (p. 25).

Dar ce este? Șiretenie – de exemplu, în domesticirea animalelor sau în dresaj – și învățare din întâmplări și din eroare (28–31); este chibzuință, previziune, ingeniozitate (p. 33). Și deși grecii antici au avut o zeiță a șireteniei – fondatoare în Pantheonul zeilor, deci în explicarea unei origini a supraviețuirii omului – totuși modul în care l-au redat ei pe Ulise, celebrul personaj reprezentant al șireteniei, a fost mai degrabă negativ, din perspectiva sancționării morale a minciunii și prefăcătoriei; pe când, modernii i-au descoperit conotații

<sup>6</sup> Așadar, care nu este neapărat a vorbitorului, acesta doar împărtășește unghiul de vedere generat de pe acea poziție. Dar a vorbi despre om înafara vreunei poziții ideologice este imposibil.

pozitive (p. 36): de promotor al negocierii și păcii, chiar dacă ineficient. De ce oare această schimbare în optica modernilor? Deoarece, pe de o parte, modernii au echivalat explicit șiretenia, ca să nu spun fraudă, cu abilitățile raționale, iar pe de altă parte, au considerat – mai mult sau mai puțin metaforic – că fraudă ar fi benefică relațiilor interumane pașnice și sporului de bunăstare<sup>7</sup>.

Dar să nu uităm că este vorba despre literatură: ce reflectă vremurile și perspectivele ideologice. Deoarece chiar modernii au evidențiat opoziția dintre conducerea prin șiretenie și conducerea prin legi<sup>8</sup>.

Anunțată de la început ca ilustrare a tratării multidisciplinare a unui subiect, mai departe cartea schimbă de câteva ori paradigma. De la cea *istorică* anterioară, urmează cea *psihologică*. Manifestarea sentimentelor, fără de care nu există om, presupune o permanentă funcționalizare a lor. Așa cum în acțiunile ca atare intervine fraudă – de exemplu, în cele ale leacurilor băbești, adeverate sau nu de rezultate (care au fost obținute prin metoda încercare și eroare) sau în comunicările doctorilor către pacienți, care nu conțin „adevărul gol goluț, independent de situații și mentalități” (p. 39) – așa și în sentimente. Iar cel ales este *frica*, evidențiată în politică<sup>9</sup>. Aici, polemizând cu punctul de vedere potrivit căruia frica politică ar fi aceea față de „elite”, autorul a punctat: termenul de elite ar trebui folosit mai parcimonios, deoarece elita profesională, singura care legitimează termenul, nu este echivalentă cu „elita politică”. Aceasta este, în fond, doar „stratul dominator care deține puterea de a decide și de a acționa peste capul meu și mai ales împotriva mea”. Ceea ce înseamnă că „soarta societății” nu trebuie să depindă de „formele nedemocratice de guvernământ... care cultivă deliberat frica pentru a o manipula și domina” (p. 41).

Paradigma următoare este aceea a combinației dintre psihologie și etică? Numai dacă înțelegem că această combinație este

<sup>7</sup> Vezi Bernard de Mandeville, *The Grumbling Hive, or Knaves Turn'd Honest / The Fable of the Bees: or, Private Vices, Publick Benefits*, 1705, 1714: urmărirea câștigurilor private duce la binele general. Aici se găsește versul care concentrează și conceptul cărții *Homo fraudens*: „But who can all their Frauds repeat!” (Vezi <http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/hive.html>).

<sup>8</sup> Machiavelli, *Principele* (1513), Traducere, tabel cronologic, note și postfață de Nicolae Luca, Prefață de Gh. Lencan Stoica, București, Minerva, 1994, cap. XVIII mai ales; dar și XIX, XXI și XXIII. Chiar dacă modalitățile de conducere eficiente presupun șiretenia, aceasta trebuie să fie socotită doar drept un mijloc de a ajunge la obiective pozitive și nobile.

<sup>9</sup> Machiavelli, *Principele*, XVII.

realizată pentru a cerceta mai fin raporturile dintre calitatea rațională a omului/dintre rațiune și iraționalul care o înconjoară. Stările emoționale menționate în carte – iluzia, ambiția și dragostea – apar sub unghiul de vedere al sensului pozitiv al „fraudei”: aceasta face ca stările să apară desvrăjite, de multe ori în oglindă; iluzia – splendidă înțelegere – este „contrară dezamăgirii. E de fapt încrederea în a vedea ceva împlinit, indiferent de proba realității...este un adevărat motor care împinge oamenii” (p. 44). Dar în ce constă fraudă care intervine mereu în iluzie? Ei bine, apare aici sensul metaforic dat fraudei: „frauda” este același lucru cu inteligența creatoare: „Când vede pe unul că vrea să spargă o stâncă dând cu capul în ea, îi pune un *artefact* în mână...Înlocuiți, ocoliți, schimbați, totul e curb, nimic nu e drept – îi învață mereu limbajul fraudei” (pp. 44–45). La rândul său, ambiția este ca și iluzia. De aceea, trebuie deosebită de vanitate. Iar „frauda” are și aici sensul de inteligență creatoare, de rațiune înaripată: „ambiția fraudei pare să îi facă pe oameni mai fericiți...e prietena *libertății*” (p. 46).

Iar rândurile care urmează continuă confesiunile unui democrat convins: „Mi se strânge inima când îi văd îngenunchind în masă” (p. 46), căci asta denotă o boală „*fobia libertății*” (Fromm), așa cum, în fond, și opoziția dintre idealul strălucitor al feminității și, pe de altă parte, realitățile istorice arată tot o „boală” în societate.

Paradigma *pedagogică* dezvăluie sensul benefic al fraudei în educație: „a lucra fără știrea copilului, a-i crea cu străduință un mediu în timp ce el crede că îl descoperă singur” (p. 51). Și de aceea, „educația informală și neformală este infinit mai eficace decât cea formalizată și instituționalizată” (*ibidem*)<sup>10</sup>. Dar ce înseamnă, în fond, asta? 1) Că pregătirea copiilor pentru viață trebuie să fie ca un joc<sup>11</sup> („vegheați doar să fie jocuri inteligente și nu barbare, violente sau războinice” (*ibidem*)), 2) teoria nu trebuie să paralizeze învățarea experimentală, din practică, 3) *educația* nu trebuie să paralizeze învățarea (copilul învață „când lucrează singur, practicând legea adevărului și a erorii” (p. 53)). Autorul continuă și aici jocul metaforic al echivalării dintre rațiune și fraudă: căci și cele de mai sus și modelul

<sup>10</sup> Dar cititorul nu trebuie să ia teoria de mai sus într-un mod absolutist. Nuanțele, condiționările sunt cele care ne permit să „părăsim imaginile mecanice ale balanței și (să) intrăm în zona electricității cu vibrații și oscilații” (*Homo fraudens*, p. 44). Vezi și Ivan Illich, *Deschooling Society* (1970), [http://ournature.org/~novembre/illich/1970\\_deschooling.html](http://ournature.org/~novembre/illich/1970_deschooling.html).

<sup>11</sup> Johan Huizinga, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii* (1938), Traducere din olandeză de H.R. Radian, Humanitas, (1998), 2010.

oferit, în care profesorii încetează să mai fie *ex cathedra* ci devin mentori, arată că totul trebuie judecat, deci totul este sub cenzura rațiunii. Inclusiv afectivitatea din relațiile interumane: „nu e vorba să distrugi sau să negi raționalitatea formală. Are rezultatele și limitele ei. Nu vreau să-i substitui o altă raționalitate, ci să folosesc avantajele afective” (p. 54).

Urmează un capitol despre „lumile paralele” ale realității fizice și ale realității umane. Este vorba, adică, despre dublarea realității prin construirea de către om a lumii simbolice sau virtuale. Ba mai mult: este vorba nu doar despre dublare, ci despre multiplicarea lumilor. Depinde din ce punct de vedere este luată lumea (și, desigur, ce straturi ale realității sunt studiate de ce discipline). Și tocmai „lumile paralele” permit avertismente pentru a nu eșua doar într-o lume – de exemplu, cea virtuală<sup>12</sup>, dar e foarte trâmbițată și eșuarea în lumea materială a obiectelor de consum – ca și pentru a evidenția opoziții false sau reale între „lumi”. De exemplu, între civilizație și cultură<sup>13</sup>, sau între conștient și subconștient. Sublinierile legate de aspectul fraudei și de aspectul epistemologic se impun: fraudă constă în „limbaj(ul) formal greu de descifrat<sup>14</sup> și, când e vorba de consecințele negative ale unui produs individual (chimia pentru alimentație, de pildă) preferă să tacă” (p. 59) sau să ascundă daunele colaterale ale unei inovații tehnice, mărindu-le primejdia (p. 60), sau în „argumentele bazate pe mituri și ficțiuni” (p. 59). Iar concluzia epistemologică: *de a nu simplifica lucrurile, dar și de a ne obișnui cu „coexistența opușilor”* (p. 60). Cât, aș întreba? Epistemologic, această obișnuință nu anulează chestionarea lor și chiar schimbarea lor: vor rezulta alți opuși, dar cel puțin acestea vor fi depășite.

Dar există și alte concluzii epistemologice: „lucruri care nu există pot deveni pentru om metode de rezolvat probleme practice și reale” (p. 80); că fraudă înfloresc în teorii abstracte, dar și în „gândirea ‘artificiului’, a imaginarului, a ‘paradoxului’ și a improvizării soluțiilor” (p. 74). În acest sens – dar cred că, din nou, fraudă este luată și metaforic – „știința comite o înșelare continuă a ceva ce percepem cu simțurile și gândim cu mintea” (p.73); sau se „pornește de la o ipoteză subiectivă pentru a ajunge la o variantă plauzibilă” (93).

<sup>12</sup> Vezi Élie During, „Comment sortir du virtuel? De Tron à Matrix” în *Fresh-Théorie*, Paris, Éditions Léo Scheer, 2005, pp. 31–47.

<sup>13</sup> Mircea Malița, *Zece mii de culturi, o singură civilizație – spre geomodernitatea secolului XXI*, București, Nemira, 1998.

<sup>14</sup> Vezi Ana Bazac, „The big words: a philosophical research”, *Noema*, volumul IX, 2010, pp. 44–66.

Filosofia este și ea terenul unde fraudă e la ea acasă, nu doar prin folosirea metaforelor în locul unor concepte-cunoștințe (deja clare), ci și prin reducerea lucrurilor la un singur principiu. Iar apoi, sună concluzia epistemologică, „iluzia este că se merge de la simplu la complicat, când de fapt e invers” (p. 83). Cealaltă jumătate a cărții descrie ipostaze ale lui *homo praedator*: cele care provoacă distrugeri, dezastre, catastrofe chiar până la amenința specia. Problemele globale – lipsa apei, lipsa hranei, epuizarea resurselor naturale – nu sunt rezultatul unor limite cu totul naturale, ci al tratării de către om a materiei în mod prădalnic.

Frauda – fără nici un sens metaforic – este însoțitoarea lui *homo praedator*. Este vorba de „frauda prădătorului ucigaș”, „unealtă care permite crima și jaful” (p. 112).

O asemenea fraudă are loc în criza globală care a început în 2007. Complexitatea fenomenului implică multiple fraude și autori. Inclusiv trăsături psihologice (lăcomia și trufia), obsesia puterii supreme, doctrine frauduloase (neoconservatorismul și neoliberalismul), încălcarea „contractului social” de către „clici dominante și asociații lor” (p. 130) – ceea ce duce la contra-reacția cetățenilor care își cer statul înapoi –, jaful cu mijloace „diplomatice” asupra altor state (ce devin cu totul captive).

Ultimul aspect este dezvoltat de către autor, tocmai pentru a permite înțelegerea mecanismelor de a transforma un stat în captiv și de a depozita cetățenii de putere. Îndatorarea unităților industriale și discreditarea lor – pentru a fi apoi privatizate ușor „în favoarea clicii și stratului dominant” (p. 140), mai ales în transporturi și energie; subordonarea agriculturii – de către aceiași – față de „corporațiile internaționale” (p. 161); distrugerea educației și sănătății; „risipa bogăției statului” prin determinarea cetățenilor săi la emigrație (166); consumismul și divertismentul ca un „cult al clipei” (p. 173); postmodernismul ca o „cultivare a destructurării, deconstrucției și pulverizării întregului sistem de gândire rațională sau realistă” (p. 180); politicile – pregătite strategic de către specialiști – de generare a derutei, confuziei, indiferenței și inconștienței; deci „manipularea omului de către om” (p. 190) cu ajutorul aceluiași sociologi, psihologi, psihiatri: „spălarea creierului, curățarea creierului, golirea creierului, întunecarea minții, stăpânirea ei, influențarea ei” (p. 191).

În fața mafilor și corupției, care ar fi soluția? Citându-l pe Jeffrey Sachs<sup>15</sup>, se amintește necesitatea de a înlocui neoliberalismul cu,

<sup>15</sup> *The Price of Civilization: Reawakening American Virtue and Prosperity*, New York, Random House, 2011.

în fond, keynesismul. Dar, subliniază autorul, metoda scriitorului american de a convinge fiecare individ în parte și de a aștepta de aici schimbarea este o simplă „predică”: pentru că „strategiile bazate pe formarea prin însumare a unei mase critice a unei posibile schimbări de fond nu produc schimbarea dorită” (p. 201). Dimpotrivă, atacarea unor cauze ca *mafia/mafiotizarea rețelelor de putere* – cu „jurământul tăcerii” și „punerea măștii onorabilității” (p. 216) – și *corupția* este mai degrabă o asemenea strategie.

Cartea se încheie lăsând deschise – nici nu se putea altfel – problemele. Rămân, în final, *bucuria* de a simplifica „lucrurile complicate ale politicii și ale economiei până la găsirea unor propoziții scurte, cu cuvintele limbajului comun și cu evidența bunului simț” și doar astfel a înțelege și a fi învățat ceva în plus (*ibidem*) și *neliniștea* în fața credulității extreme a omului: „Crede cu o ușurință remarcabilă și cu plăcere chiar tot ce vede sau i se spune. E o legătură cu înclinația lui spre fraudă. Dar nu figurează atât ca autor al fraudei, cât drept victimă a ei... Adoptă și fixează înșelarea lui de alții în auto-înșelare durabilă. Merită să fii atent și să previi acest risc...” (p. 218).

Reflecții frumoase. Etică aplicată și descriptivă, dar normativul e clar: *relevarea funcționalismului istoric al fraudei nu este echivalentă cu valorizarea sa etică*. Nici fraudele din perioade istorice diferite nu pot fi evaluate la fel.

Și mai ales transdisciplinaritate. Din loc în loc, chiar atunci când vorbesc cele două cercetătoare, apare clară poziția autorului, ca într-un fel de testament științific și moral. Dar dacă vedem structura narativă a cărții – faptul că este vorba de cursurile a două doamne tutelate de maestru, ca într-un experiment pedagogic – apare mai degrabă latura ironică, de *self reflection* și de auto-dezvăluire. Inclusiv în ceea ce privește plăcerea pricinuită de citirea unor cărți și de transmiterea lor.

## Bibliografie

- [1] Bazac, Ana, *The big words: a philosophical research*, în *Noema*, volumul IX, 2010, pp. 44–66
- [2] Bazac, Ana, *Discursul mincinos: radiografii clasice și contemporane (I)*”, în *Studii de istoria filosofiei universale*, XIX, Editura Academiei Române, București, 2011, pp. 171–187, și „Discursul mincinos: radiografii clasice și contemporane (II)”, *Studii de istoria filosofiei universale*, XX, *De la Platon la Rawls*, București, Editura Academiei Române, 2012, pp. 251–265.
- [3] During, Élie, *Comment sortir du virtuel? De Tron à Matrix*, în *Fresh-Théorie*, Éditions Léo Scheer, Paris, 2005



- [4] Erasmus din Rotterdam, *Elogiul nebuniei sau discurs spre lauda prostiei* (1509/1511), Traducere de Ștefan Bezdechi, Editura Științifică, București, 1959.
- [5] Huizinga, Johan, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii* (1938), Traducere din olandeză de H.R. Radian, Editura Humanitas, București, (1998), 2010
- [6] Illich, Ivan, *Deschooling Society* (1970), [http://ournature.org/~novembre/illich/1970\\_deschooling.html](http://ournature.org/~novembre/illich/1970_deschooling.html)
- [7] Machiavelli, Niccolò, *Principele* (1513), Traducere, tabel cronologic, note și postfață de Nicolae Luca, Prefață de Gh. Lencan Stoica, Editura Minerva, București, 1994.
- [8] Malița, Mircea, *Zece mii de culturi, o singură civilizație – spre geomodernitatea secolului XXI*, Editura Nemira, București, 1998.
- [9] Malița, Mircea, *Homo fraudens*, Editura Rao, București, 2012.
- [10] Mandeville, Bernard de, *The Grumbling Hive, or Knaves Turn'd Honest / The Fable of the Bees: or, Private Vices, Publick Benefits*, 1705, 1714, <http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/hive.html>
- [11] Spinoza, Baruch. *Etica demonstrată după metoda geometrică și împărțită în cinci părți* (1677), Traducere din latină, studiu introductiv și note de Alexandru Posescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
- [12] *The Price of Civilization: Reawakening American Virtue and Prosperity*, New York, Random House, 2011